

І. Мірчук

Світогляд

українського

народу

992

3

~~SECRET~~

IWAN MIRTCHUK
UKRAINISCHE WELTANSCHAUUNG
(VERSUCH EINER CHARAKTERISTIK)

ІВАН МІРЧУК

СВІТОГЛЯД
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
(СПРОБА ХАРАКТЕРИСТИКИ) ○

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

Львів. Бібліотека
АН УРСР

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

06
10

~~00000~~

~~GENPET~~

IWAN MIRT SCHUK
UKRAINISCHE WELTANSCHAUUNG
(VERSUCH EINER CHARAKTERISTIK)

ІВАН МІРЧУК

СВІТОГЛЯД
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
(СПРОБА ХАРАКТЕРИСТИКИ)

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Львів. Бібліотека
АН УРСР

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

у науку.

~~00000~~

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІДЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

103(2-4a)

Тема і зміст цієї праці це вислід довголітніх студій над філософічними питаннями, що мають своє джерело не в загальних поняттях, які відносяться до цілого людства, а глибоко закорінені в специфічних прикметах кожної нації зокрема та особливих силах народнього духа. Вже мій вступний виклад в українськiм університеті у Празі в р. 1921 був присвячений українському філософові Сковороді, цій безперечно своєрідній появі на тлі духового життя України у XVIII стол., постаті, якої даремно будемо шукати в інших європейських народів.¹⁾ Через Сковороду, пізніш Петра Лодія — визначного українського вольфіанця при кінці XVIII століття,²⁾ через філософічно-педагогічну діяльність Могилянської Академії в Києві³⁾ та подібні теми дійшов я до проблеми слов'янської філософії, що була предметом мого реферату на пленарнім засіданні конгресу слов'янських філософів у Варшаві в 1927 р. Тут я заступав погляд, що слов'янська філософія, як цілість духової творчості в межах філософічного думання має деякі спільні риси, питомі їй цінності й хиби, чим різко відрізняється від філософії західньо-європейських народів.

Тому не є доцільне переносити сліпо й беззастережно на слов'янський ґрунт духові течії та філософічні проблеми, що мають своє повне оправдання на Заході. Такі появи, як трансцендентальний ідеалізм, позитивізм, емпіріокритицизм, прагматизм та інші напрямки західньо-європейського філософічного думання, перенесені на невідповідний ґрунт, не знайдуть відгуку в душі поодиноких слов'янських народів і тим самим

¹⁾ Г. С. Сковорода: «Замітки до історії української культури». Прага 1925. Збірник істор.-філологічного Т-ва, т. I.

²⁾ Петро Лодій та його переклад: «Elementa philosophiae» Баймейстера у Abhandlungen des Ukrain.-Wiss. Instituts in Berlin. Т. I. 1927.

³⁾ »Christian Wolf und seine Schule in der Ukraine« у Germanoslavica. Річник III, ч. 3—4. Prag 1935.

засуджені або на повільну смерть або на рабське наподоблювання чужих зразків. Кожен слов'янський нарід мусить знайти собі сам йому властиву ділянку духової творчості, що найкраще відповідає основним елементам його психічної структури. Філософія кожної нації має свої окремі завдання, що може не все ясно виступають у формі остаточно зафіксованих понять, однак інстинктивно відчуються кожним її представником.

Ці думки знайшли дальше оформлення у викладі, який я мав 4. грудня 1929 р. в товаристві ім. Канта про головні риси та основні проблеми слов'янської філософії.⁴⁾ До цього причинилася моя праця про «Месіянизм у Слов'ян», отже ту ділянку духового життя, що в ній висловились найсильніше та найяскравіше національні якості більшості слов'янських народів.⁵⁾ Мій реферат на міжнародному З'їзді філософів у Оксфорді в р. 1930 про відношення метафізики до релігійності в слов'янській філософії творив лиш окремий причинок для переведення цього загального плану.⁶⁾

Усі ці реферати з обсягу слов'янської філософії були лиш підготовчою роботою, що її треба було конче зробити, щоб дістати то загальне тло, на якому тим ясніше мусять виступити специфічні прикмети української душі та головні складові частини національного світогляду українців. Що ця підготовча праця для пізнання духового обличчя українців була обов'язково потрібна, не заперечить хіба ніхто, бо навіть і цілком поверховна аналіза історичного матеріалу мусить нас навести на правдні, незвичайно сильні, духово-культурні взаємовідносини між поодинокими слов'янськими народами, що знову не могло залишитись без впливу на пізніше формування національної «душі». Дослід цього загального тла це «*conditio sine qua non*» для правильної оцінки та пізнання власного «я».

Питання, чи та в якому обсягу можна говорити про національний світогляд якогось народу, зв'язане безпосередньо з іншою не менш цікавою проблемою «національної філософії» взагалі, бо ж філософія у розумінні старших та новіших систематиків (Дільтей) означає не що інше, як науку про світогляд.

Ще до недавня деякі філософи відкидали національний характер філософії, виходячи з заложення, що філософія як об'єктивна наука має стояти вище понад усіма виявами що-

⁴⁾ »Die slavische Philosophie in ihren Grundzügen und Hauptproblemen« у »Kyrios«. Річник 1936, зшиток 2, Königsberg.

⁵⁾ »Der Messianismus bei den Slaven«, Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Slaven. Річник 1931, Breslau.

⁶⁾ »VII. Міжнародний філософський конгрес в Оксфорді« у Богословії, науковому тримісячнику. Львів 1931, т. IX, книга 3.

денного життя і позбувшись усяких елементів не загального характеру іти тільки за законами власного логічного розвитку.⁷⁾

Цей погляд зовсім рішуче був висловлений ще підчас останнього міжнароднього з'їзду філософів у Празі в р. 1934 з нагоди реферату Гельпаху про «центральный предмет соціології — нарід як природне явище, духова постать і вияв волі».⁸⁾

Твердженню про анаціональний характер філософії можна протиставити думку, що філософія так само, як і наука представляють собою не витвір бездушного механізму чи незалежної від оточення одиниці, а твір живої людини, якої приналежність до спільноти (Гемайншафт), в цім випадку нації, мусить відбиватися в її творчості. Коли сьогодні навіть у таких науках, як математика, фізика, хемія т. ін. відшукують рисів національного характеру в писаннях учених, що працюють у цих ділянках знання, коли приймається, що н. пр. майже одночасно, але різними відповідаючими їх національному характерові шляхами дійшли до неевклідової, гіперболічної геометрії російський учений Лобачевський та маляр Боліай, — коли подумати, що також Ляйбніц і Ньютон, хоч і рівночасно, але різними методами взялися до вирішення дифференціального рахунку, то що ж доперва говорити про значення суб'єктивних елементів у філософії, яка куди тісніше зв'язана з живим життям як н. пр. математика. Суб'єктивні елементи, що знаходять свій вияв у філософії залежать не тільки від їхнього логічно-систематичного розвитку та матеріальної і духової організації автора, але вони обумовлені також його приналежністю до народу й раси.

Незалежно від багатьох історичних праць у різних мовах про німецьку, англійську, французьку, італійську, голяндську, данську і т. д. філософію, повстала ще перед першою світовою війною, а головню після неї досить багата література програвового характеру на цю тему як на пр. «Німецький світогляд» Макса Вундта та інші.⁹⁾ Я хочу тут звернути увагу тільки на статтю Павля Менцера про «Німецьку філософію як вияв німецької душі»,¹⁰⁾ в якій автор, виходячи з загальних завдань

⁷⁾ Pop. I. Benrubi: «Gibt es nationale Philosophie?» Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik. Bd. XI (1917), S. 726—746.

⁸⁾ «Zentraler Gegenstand der Soziologie — Volk als Naturtatsache, geistige Gestalt und Willensschöpfung.»

⁹⁾ Max Wundt: «Die deutsche Philosophie und ihr Schicksal». Langensalza 1926.

¹⁰⁾ Paul Menzer: «Deutsche Philosophie als Ausdruck deutscher Seele», у Kantstudien Bd. XXXIX, Heft 3/4. Berlin 1934.

філософії та їхніх розв'язок, старається схарактеризувати особливості німецького думання. Таким способом хоче він кинути нове світло на деякі основні риси німецької вдачі, що були вже раніш предметом дослідів. Коли питатимемо за цєю формою вияву німецької душі, в якій вона нам представляється найчистіше, то тут передусім мусимо назвати німецьку ідеалістичну філософію з великими її представниками Кантом, Шеллінгом і Фіхтем. Істоту німецької філософії можна зрозуміти на підставі знання німецької душі з її завзяттям, з її змаганням до чину, з відвагою в думанню, з її питомою повагою та етичним наставленням.¹¹⁾

Українська філософія, так само як російська, польська чи чеська філософія в протилежність до західньо-європейського мислення, це філософія життя. Її ціль — шукання життєвої правди, її суть ніколи не знаходить свого вислову в чистій абстракції, в безінтересовнім пізнаванні річей, а прагне виявитися практично в чуттєво-релігійному наставленні життя, в етичному ладі, в роз'ясненню світових подій. Але саме ці чинники мимоволі приносять із собою сильніший зв'язок з національними моментами, ніж це буває при абстрактних, відірваних від життя спекуляціях європейського думання.

Якщо ми після цих вступних заміток загально-теоретичного характеру повернемо до конкретного питання про основні елементи національного світогляду українців,¹²⁾ виринає перед нашими очима з переконливою силою, як складова частина духового обличчя цілої нації — незвичайно тісний внутрішній зв'язок із тією землею, що на ній живе споконвіку нарід.

¹¹⁾ »Das Wesen der deutschen Philosophie versuchte ich aus der deutschen Seele zu verstehen. Aus ihrem Ungestüm, ihrem Tatendrang, ihrem Mut zur Gefahr, ihrem eigentümlichen Ernst und ihrer sittlichen Haltung. Es wird für alle Zeit richtig sein, daß die deutsche Seele im deutschen Idealismus ihren tiefsten Ausdruck gefunden hat.« Стор. 284.

¹²⁾ Іван Нечуй Левицький: Світогляд українського народу. Львів 1878.

Ө. Р. (ильський): »Къ изученію украинскаго народнаго міровоззренія«. Київ. Старына. 1888, 11, 1890, 9—10, 1905, 4—5.

Ө. Булашовъ: Космологическия воззрения украинскаго народа. Київъ 1908.

Володимир Антонович (Низенко): »Три національні типи народні«. Правда 1888 р.

Микола Костомарів: »Дві руські народности«. Українська накладка. 183—184. Київ—Ляйпціг.

Чижевський Д.: »Головні риси українського світогляду«, в Українській культурі, Подебради 1940. Стор. 121—122.

Mirtschuk I.: »Die geistigen Merkmale des ukrainischen Volkes« im Handbuch der Ukraine, Leipzig 1941. Стор. 74—83.

Український нарід — виразно селянський, що протягом століть втратив на користь сусідів провідну верству шляхти, а з різних історичних причин не зміг витворити в містах сильного власного мішанства. Теперішня інтелігенція, як духовий провідник народу вийшла в подавляючій більшості з селян, а міський елемент, робітник, так само як і міщанин, повстали через приплив із села — або представляють собою чужонаціональний чинник. Український селянин цілою своєю істотою врісся в ту землю, на якій він працює від тисячів літ і в цім органічнім зв'язку з землею бачить свою найсильнішу зброю, при допомозі якої йому вдалося без огляду на жорстокі численні навали античних і новіших номадів не тільки закріпити свої позиції на призначеному йому долею просторі, але окрім цього розвинути сильну, назвім, експанзивну політику. Заселення Сибіру, східньо-азійських районів, Канади, селянська еміграція до З'єдинених Держав, це все підтверджує наше твердження. Що з цієї тисячлітньої інтимної сполуки зі »скибою« мусіло витворитися і відповідне психічне наставлення українців — це річ само зрозуміла.

Духове життя України в минулому й сучасному дає нам для підтримки цієї тези майже невичерпаний матеріал, що при виборі найпереконливіших аргументів робить нам труднощі тільки через свою кількість та різноманітність. В письменстві, мові, побуті і звичаях, в проявах релігійного життя, в перебігу культурного процесу, в музиці, в плястичному мистецтві, філософії, скрізь з недвозначною ясністю кидається нам у вічі незвичайно сильна органічна залежність людини від ґрунту, який вона обробляє та який її живить.

Геній української нації, персоніфікація оцих ідеалів, що присвічували цілому народові в часі його історичної мандрівки, поет Тарас Шевченко був у повному значенні цього слова зв'язаний із рідним чорноземом: »Glebae adscriptus«, закріпощений селянський син, якого приятелі мусіли викупити за 2.500 карбованців з підданства, щоб фізично-матеріально звільнити його від цих кайданів. Одначе духове відірвання від матері-землі було взагалі неможливе, бо ціла душа поета всіми своїми коренями врослась у цю батьківську скибу, так що відірвання від неї, від її сил, означало б хіба його духову смерть. На чужині, на вигнанні згадує поет зворушливими словами загублену батьківщину:

»Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають
Що не в Україні буду жить
Людий і Господа хвалить.«

(Кобзар, за ред. Сімовича. Стор. 370, II т.)

Або:

»Не кидай матері« казали
А ти покинула, втекла,
Шукала мати — не найшла
Та вже й шукати перестала
Умерла плачучи!

(Стор. 359.)

Це не розрахована на зовнішній ефект поза, а факт, який має своє символічне значення, що український пророк і національний герой, пізніше вже не кріпак, а відомий мистець і поет, якого радо бачили у найвищих суспільних колах російської метрополії, являється на численних портретах в селянській одежі і в такому вигляді перейшов у свідомість пізніших поколінь. »Шевченко як поет, писав Костомарів, це сам нарід.« Таким способом набирають ці чисто зовнішні риси з Шевченкового життя символічного значення для цілої нації.

Безупинно бренть із поезій Шевченка, що повстали чи то у Петербурзі, чи підчас заслання, його найсердечніше бажання, бути похованим після смерті у його укоханій Україні, в рідній землі.

Хотілося б (тай то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого)
Аби хоч крихотку землі
Ізза Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...
Та і більше нічого!

Кобзар, за ред. Сімовича, II т., стор. 391.

Чудовий вираз знайшло це побожне, глибоко відчуте бажання поета у його »Заповіті«, який земляки виконали з повним пієтизмом.

Теж і Франко, після Шевченка найбільш маркантна постань в межах українського письменства, проголошує цілком отверто і щиро свою солідарність із селянським станом, як основою нового періоду розвитку людства:

Я син народа, що в гору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог — не епілог.¹³⁾

Розуміється, що »український Сократ«, Григорій Сковорода тільки тоді не буде для нас загадковою появою на тлі тодішнього життя на Сході, якщо поставимо його особу та його діяльність у безпосередній контакт із цими силами українського чорнозему, з якого черпав він свої життєві соки.

Теоретичне оформлення та оцінку цього тісного зв'язку з землею знаходимо у визначного історика-соціолога сучас-

¹³⁾ Сергій Ефремов: Історія українського письменства. Видання третє. Київ 1918, стор. 353.

них часів В. Липинського, що перший поміж українськими мислителями і раніш від аналогічних навчань у інших європейських народів у своїх «Листах до братів хліборобів» у рр. 1921—1926 свідомо підкреслив дуже виразно цю основну складову частину національного світогляду, а розвиваючи далі цю думку підніс селянство до ролі носія модерної української державности.¹⁴⁾

Просту, але незвичайно глибоко подуману синтезу селянської філософії, виростаючої з духа землі, знайдемо в малім, але майстернім оповіданню Стефаника «Вона Земля». Розуміється, що Стефаник, це тільки найсильніший представник цієї селянської духовости; коли придивимось одначе ближче, прийдемо до переконання, що майже все українське письменство XIX і XX стол. виросло на ґрунті цих інтимних відносин людини до землі — так що навіть у межах большевицької дійсности ця для народу характеристична риса зовсім не стратила своєї сили.

З таким самим оправданням можемо для цього твердження навести замість позитивних, цілий ряд негативних аргументів. Таким «argumentum a contrario» є наш філософ Юркевич, що в Києві, на батьківській землі, розвинув широку діяльність, перенесений одначе на університет у Москві, замовк майже цілковито стративши ґрунт під ногами.

Праця на ріллі ставить людину в дуже близьке відношення до природи взагалі, яке є знову рішачим чинником для розвитку культури (не цивілізації). Модерна людськість відійшла занадто далеко від оточення, від природи, мимоволі витворився між цими двома таборами ворожий настрій, який веде до упадку культури і тому в майбутньому мусить бути усунений. На мою думку, найбільше зло страшної большевицької дійсности було роздвоєння-антагонізм між внутрішнім та зовнішнім світом, між суб'єктом а об'єктом, між природою а людиною, якого ціллю була перемога над природою, а не її повне зрозуміння. І тут виринає перед українським народом роля світового масштабу, а саме повернення цієї світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням, як підстави дальшого розвитку культури. Але поминаючи цю думку, яку треба би розвинути ширше, мусимо ствердити, що з цього зв'язку з природою виросло дуже тонке відчуття її краси, якого зовнішнім виразом є народне мистецтво. Наслідком цього на ідеалах природи виробленого естетичного змісту є бажання, красу форм, гармонію фарб і оригінальність мотивів перенести на безпосереднє оточення й використати

¹⁴⁾ В'ячеслав Липинський: «Листи до братів хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму». Відень 1926.

ці здобутки при влаштуванні хати, при виготованні одержи та предметів щоденного вжитку. Але так само й незвичайно багата народня музика і не менш багата й оригінальна народня поезія відповідають у рівній мірі законові естетичної досконалости, естетичної насолоди, законові, що може повстати лиш як продукт цього інтимного споріднення з природою та переживання її краси.

В модерному розумінні вважається нарід органічною, біологічною одиницею, природньою спільнотою тільки тоді, коли не лише земля-рілля, але також кров, раса творять його головні основи (Blut und Boden). І також у цім відношенні відповідає український нарід усім вимогам новочасних напрямків. Не лише супроти чужих расових елементів, але навіть у відношенні до інших слов'янських народів — своїх сусідів виказує він величезну силу відпорности, теоритично цілковито необгрунтованої, несвідомої, але безперечно сильно закоріненої в глибинах душі. В пограничних областях відомі випадки, що в одному й цьому самому селі живуть українські та російські родини, але мимо цього між представниками обох національностей не приходить до мішаних подруж. Також німецькі колонії в Україні були позбавлені з цієї причини припливу чужої крові й тому підлягали асиміляційним впливам української маси куди повільніше ніж це мало місце на польській та російській території.

На цьому тлі виринає розуміється також і жидівське питання, яке одначе в українській дійсності приймає дещо відмінні форми, як це буває в інших європейських народів. У внутрішньому житті нації жидівська проблема ніколи не існувала по нинішній день, бо на протязі цілої історії не було ніколи психологічних підстав для зближення чи расового перемішання цих обох народів. Засаднича різниця між цими обома чинниками під оглядом культури, раси, світогляду — це різниця між кочовниками, а осілим хліборобським населенням, яке спираючись на своїй господарській і соціальной структурі мусіло виступити до тяжкої боротьби, зв'язаної з великими жертвами для обидвох сторін. Перший знаний в українській історії погром жидів з р. 1113, криваві розрахунки з жидами підчас польсько-козацької війни з часів Хмельницького, жорстокі вияви народньої пімсти підчас гайдамачини, врешті в найновішій добі переслідування жидів у українській визвольній боротьбі ХХ стол. — це все докази на те, до якої гостроти дійшли взаємні відносини між обидвома таборами, що з природи спокійне сільське населення мусіло таким способом дати вияв споконвічній, глибокій ненависті. А для цього почування дало жидівство на українських землях аж надто багато причин. Відомі факти тягну-

лися з найдавніших часів аж до сучасної хвилини, коли то мільйони населення вмирали з голоду, а ціла верхівка народу винищувалась систематично на приказ жидівських керівників большевизму.

Не треба думати, що ці вияви народнього гніву мають своє джерело в почутті нищоти чи заздрости в відношенню до матеріально краще поставлених жидів. Навіть найбільшій селянин, що ледви кусок землі може вважати за свою власність, відноситься з погордою до жидівства, яке назагал не має доступу до селянської спільноти. Із свідомості соціальної вищости цієї селянської аристократії слідує з логічною konieczністю неможливість кровного перемішання між обома расами. Тут непростірна ніяка пропаганда, в українському світогляді є це природний закон, який не спирається на ніяких доказах, бо він лежить в крові та в тисячелітнім досвіді.

Як жида ставляться до українського населення, про це можемо переконатися з численної літератури на цю тему, з якої я наводжу тільки два джерела. Авраам Геллер говорить у своїй праці про «положення жидів у Росії»,¹⁵⁾ про «стару національну ненависть» українського народу до жидів, а жидівський соціалдемократ Саломон Гольдельман признається цілком щиро, що «у всіх жидівських колах стрічався він усе з однаковим наставленням до українського питання без огляду на їх соціальну приналежність. Чи це були соціалісти, чи сіоністи, всі ставилися рішуче ворожо до ідеї української державности. ... для всіх закордонних жидівських політиків і високо поставлених осіб серед провідних кол не було найменшого сумніву, що незалежності України не треба признавати та що жида не повинні причинитися до цього ні в якому разі».¹⁶⁾

В основі українського світогляду лежить виразна, ідеалістична риса. Ідеалістичний світогляд спирається виключно на свідомості й старається звести всі явища цього світу до психічних елементів. Наше «я» творить без зовнішних причин тільки з власної ініціативи зображення, що відповідно між собою пов'язані складаються на картину цього світу. Але не тут місце говорити про ідеалізм в розумінню теорії пізнання. Українці так само як і інші слов'янські народи не показують надто великого зацікавлення для теоретичних міркувань та абстрактних спекуляцій, а натомість тим сильніше звертають увагу на ділянку практичної філософії та питання етики. Ідеалістичне наставлення українців проявляється головнo в то-

¹⁵⁾ Abraham Heller: »Die Lage der Juden in Rußland«. Breslau 1935. (Doktordissertation.)

¹⁶⁾ Salomon Goldelman: »Die Ukrainer und die Juden«. Wien 1920.

му, що всіми їхніми думками й учинками керують не загальні категорії розуму, а в першу чергу суб'єктивні чинники, що своє джерело мають у почуванні та волі. Отже не об'єктивна правда, якою вона представляється нашим очам, а «правда» з сильними домішками фантазії, «правда» така, якою ми хочемо її мати, творить підставу наших рішень та вчинків. Для закріплення цього твердження можемо навести з української історії сотні прикладів.

Український історик Костомарів під впливом месіянстичних ідей поширених тоді головню в польському та російському громадянстві пише відомі «книги битія українського народу», в яких він старається представити післанництво України та її ролю в майбутній історії людства. Твір, що мав за завдання, викресати нові сили з погибаючої майже нації, що мав дати їй новий зміст життя хоч би серед дуже тяжких обставин сумної дійсності, поринув так у хмари ідеалістичних міркувань, так знехтував дійсність, що перехід до справжнього життя навряд чи був ще можливий. Це не значить, що нарід мусить обмежуватись до потреб буденщини і може обійтись без ідеалів, навпаки ніякий поступ, рух вперед неможливі без недосяжної в суті речі, остаточної мети, але вихідна точка для цього змагання, прямування в гору мусить лежати в межах конкретної дійсності.

Також Франко, без уваги на найгірший досвід у своєму житті, вірить у своїм ідеалізмі в людину, її вроджену доброту, її гін до краси й моралі. Змальовані в його творах характери виказують усе деякі добрі сторінки, або що найменше сліди позитивних рисів, які можуть дозволити одиниці повернутися на шлях правди. Що люди з природи не злі, а тільки під впливом обставин змушені до поганих вчинків, це для нього річ зовсім ясна. Деякі критики думають — що саме ця ідеалізуюча віра в людство дала Франкові помимо найтяжчих розчарувань та наклепів з боку своїх же земляків, моральну силу витримати на пості та божевільно багато працювати для добра власного народу і рідної культури.

Інший приклад із найновішої історії. «Знайшовши оцій новій долі, відповідно до всього руху останнього часу, шлях в автономії та федерації, в повному національному житті Грушевський яскравими рисами позначає внутрішню вагу автономії України в федеративній Росії. Насамперед воля України не значить панування українського народу над іншими на Україні сущими — над національними меншостями. Ми не на те — пише Грушевський — цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилею, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборку-

вання слабших народностей і панування над національними меншостями великої української землі.»¹⁷⁾

Тенденція ідеалізувати виявляється в українців теж у відношенні до жіноцтва, яке в українському громадянстві займає упривілейоване місце. В письменстві виступає жінка в таких шляхетних ідеалізованих постатях, що мається враження, неначе б то її хибі служили не для обниження її вартости, але скоріш для підвищення її принади. »Українська жінка в поезії українського народу змальована такою духово прегарною, що й у самому упадку своїому виявляє поетично свою чисту натуру й соромиться свого пониження.«¹⁸⁾ Типів наскрізь негативних, таких як на пр. у драмі Карла Шенгерра: Дер Вайбстойфель, або в Мекбеті Шекспіра — тут взагалі немає. Поза повним фантазії поривом душі спрагненої ідеалів зникає майже цілковито розуміння справжньої дійсности. Драматичне письменство ХІХ віку приносить нам багатий вибір жіночих постатей, розуміється позитивних — національні героїні як Маруся Богуславка, чарівні дівчата, як Наталка Полтавка, жертви чоловічої злоби, як Шевченкова Катерина, або головна фігура відомої мельодрами: »Ой не ходи Грицю« і врешті овіяні трагізмом пророчиці, як українська Кассандра. Треба ще згадати, що ці перестарілі, за виїмком останньої, п'єси, ще й досі мають в українському суспільстві велике powodження й до сьогодні виставляють їх із великим успіхом не тільки на сценах сільських театрів, але також у головних містах української національної території.

Західний світогляд спирався від давен давна на особистому »я«, на індивідуальній свідомості. Вже в античній Греції в Платона, а ще виразніш у новітній філософії від Декарта почавши особиста свідомість творить вихідний пункт для всяких дальших філософічних міркувань, як єдино певна, ніколи не оспорювана дійсність, що н. пр. у Берклі логічно-консеквентно, хоча в парадоксальній формі обіймає все реальне буття. Подібний хід думок бачимо теж у Канта, якого не без деякого оправдання перші критики з нагоди появи головного його твору порівнювали з Берклі. Виразна я-філософія творить основу системи Фіхте, а позатим »я« у новішій філософії виступає як внутрішньо замкнена в собі, незалежна від інших чинників суверенна величина та як джерело реальности в межах духовости.

В цьому відношенні українці в протилежність до Росіян тримаються західньої орієнтації. Хоч вони не мають власних

¹⁷⁾ Сергій Ефремов: Історія українського письменства. Видання третє. Київ 1917, стор. 398.

¹⁸⁾ Микола Костомарів: »Дві руські народности«. Загальна бібліотека. Київ—Ляйпціг, стор. 183—184.

27

філософічних систем, в яких »я« знаходило б свій конститууючий принцип, або як підстава дальшої спекуляції, то все-таки ціле їх духове життя, їх філософічне думання, їх розуміння моралі, творення правових норм — а передовсім практична діяльність випливають з поняття особистости, що її обмеження відчувається завше болюче навіть у інтересах загалу.

Індивідуалістичне наставлення українця виявляється цілком виразно в його розумінню суспільного ладу, або принципу спільноти в суспільному житті. Він відкидає з цілою рішучістю всі форми співжиття, яких передумовою є сувора дисципліна й повне підпорядкування волі вищого, забуваючи зовсім, що це звичайно має погубний вплив на інтереси загалу, а в дальшій консеквенції на його власну користь. Вже сама інтерпретація цього слова »спільнота« виказує характеристичний, національно забарвлений тон.

»Громада це добровільне товариство людей; хто хоче — належить до громади, а не хоче — виходить з неї; так водилося й на Запоріжжі: хто хотів, приходив на Січ, хто хотів виходив звідтіля з власної волі. Народ розуміє, що кожний громадянин є сам про себе людина незалежна, самостійний господар; обов'язки його супроти громади не йдуть дальше поза сферу тих відносин, що їх установляє зв'язок її членів ради спільної безпечности й добра кожного.«¹⁹⁾

В нашій історії маємо на жаль аж надто багато прикладів на те, як вибуялий індивідуалізм у великій мірі придушував витворення традиції як державотворчого чинника і тим самим перетворював історичне існування цілої нації в гру нескоординованих, відосередкових сил, що із-за браку поважніших змагань до скупчення мусіли стати катастрофою для майбутнього цієї людської спільноти.

Розуміється, що джерела цього психічного наставлення треба шукати в дуже давних, на кожний випадок передісторичних часах. Гіпотетично можемо прийняти, що матріярхат, як організаційний принцип родинного життя у хліборобського населення України в добі неоліту знайшов свій вираз у теперішньому індивідуалізмі українського типу.

Основно інакшою, цілком протилежною є структура російської спільноти, званої »мір«, що як духовий вияв загального бажання впадає в другий екстрем і до решти нищить усяку особисту незалежність. Суть, провідна думка »русского міра« це примус, що виходить від зверхньої влади, як органу божої волі. Кожен бунт проти цього Богом освяченого примусу, це тяжкий гріх, на який не може собі дозволити простий »русскій человек«.

¹⁹⁾ Микола Костомарів: *Op. cit.* Стр. 94—95.

В протилежність до західньо-європейського мислення характеристичною прикметою російського світогляду являється виразна нехоть до виявів власного «я» і рівночасне захоплення свого роду духовим колективізмом. Не зважаючи на старанні зусилля деяких сучасних російських учених, пояснити, або цілком заперечити існування цієї риси російської душі, треба визнати справедливим твердження «слов'янофілів», що російський дух наставлений колективістично в тім значенню, що йому невідомі особиста свобода, приватна власність, особисті договори між одиницями та що він схиляється в сторону колективних форм господарки, які показала нам в минулому питома, російська «община». Також події найновіших часів, колективістичні експерименти, що переводилися Совітами при мільйонових, людських жертвах, показують найкраще, що дотичні заарядження уряду в самій Росії не стрічалися з більшим спротивом, тоді як український селянин готовий був вести й вів боротьбу на життя й смерть за збереження принципу приватної власности як підстави західньої культури, не оглядаючись цілковито на своє дуже часто розпучливе становище.

Якщо хочемо правильно пізнати головні елементи українського світогляду, мусимо звернути також увагу на основи психічної структури українців і підкреслити ці властивості й функції психічні, які своїм питомим кольоритом витискають виразне п'ятно на чинності даної одиниці. І тут при цій нагоді кидається нам у вічі сильна перевага чуттєвого елемента, емоціонального над чинником розумовим, раціональним. Не розум, *ratio*, *res cogitans*, цей для цілого західнього світу та його мислення й філософування характеристичний і рішальний чинник, а чуття первісне, сильно закорінене в глибинах душі є основним мотивом усієї їхньої діяльності. Ця властивість специфічна не тільки для самих українців, характеризує в однаковій мірі всі слов'янські народи, яких почування хитаються в широкій амплітуді між самими протилежними крайностями. Слов'яни взагалі, а українці зокрема, здібні до безмежного захоплення, одушевлення, одначе після першої невдачі зневірюються в можливість остаточного успіху й з такою самою скорістю попадають у стан повної розпуки й цілковитого знеохочення до дальшої праці. Замість триматися розуму, який каже йти витривало й уперто крок за кроком на вибраному шляху до остаточної мети, кидаються вони в обійми почувань, що самі, без обмеження регулюючими законами розуму, приносять і одиницям і спільнотам величезні шкоди. Українці приступні найглибшим відрухам любови, що грає провідну роль в їх духовому життю, але часто це чуття обертається з якоїсь маловажної причини в свою протилеж-

ність, у розумово незбагнену, але чуттєво зрозумілу ненависть. Ця невіривність, ці великі хитання чуттєвого життя поміж протилежними екстремами перешкоджають у великій мірі вдержанню внутрішнього ладу й стабільності й творить велику, може головну перешкоду в процесі системізації нашого думання.

Велику роль у усіх сферах духового життя українця відіграє любов, яка в першу чергу виступає як своєрідна поява в відносинах між матір'ю та дитиною. Материнська любов у всіх можливих формах творить цю призму, через яку багато явищ приватного й публичного життя дістає своєрідне забарвлення. Любов охоплює велику кількість мотивів, що стало знаходять свій вираз у письменстві, пластичному мистецтві та музиці.

Я залишаю на боці обговорення виявів цього принципу любови в щоденному житті, але не можу поминути мовчанкою факту, що серед небагатьох заступників філософії в Україні в XIX столітті Юркевич створив систему, *sit venia verbo*, філософії серця, яка стояла в яскравій протилежності не тільки до модного тоді матеріалізму, але також до скрайнього раціоналізму, чи інтелектуалізму. Аналізуючи сучасну йому філософічну проблематику прийшов Юркевич до переконання, що виявлена в категоріях розсудку філософічна думка не в стані охопити цілого й правдивого буття. Він у своїй скромності бачить межі людського пізнання, які існують тому, бо поза розсудком та його здібністю, пізнавати світ, скривається глибша чи вища функція людського духа, що служить за підставу розсудкові й створює щойно йому можливості розвитку. Ця прафункція, що згадується вже в К. Т. Ставровецького в XVII стол., якої значення підкреслювали пізніше Гоголь і Сковорода, це людське серце. Філософія серця розвинена Юркевичем у його праці: «Серце та його значення в духовім житті людини»²⁰⁾ творить незвичайно характеристичне переходове явище від платонізму до філософії новіших часів, але вона стоїть у явному противенстві до Канта та його послідовників

Юркевич тому характеристичний для філософічного мислення українців, бо в його творчості виступають ясно типові риси української вдачі. Учень Юркевича, відомий російський мислитель Володимир Соловйов слушно підкреслив у своїй характеристиці філософа його українське обличчя. «Юркевич родом з Полтавської губернії, був отже україн-

²⁰⁾ «Сердце и его значение въ духовной жизни человека.» Труды Киевской Духовной Академіи. Р. 1860, 1, стор. 63—118.

цем, й це залишило тривкі сліди в його мові та способі його думання.»²¹⁾

Я не хочу тим казати, що українці недоцінюють значення розумового чинника; навпаки деякі визначні представники українського письменства в ХІХ столітті, як Драгоманів і його школа, або Леся Українка радо признаються до раціоналізму, а Іван Франко видвигає навіть горде гасло »ratio vincit«. Одначе, якщо ми розглянемо докладніше психічний склад цих людей, переконаємось цілком певно, що їх інтелектуалістичне наставлення є лише обов'язковою жертвою принесеною духові часу; але поза цією для зовнішнього світу призначеною маскою криється глибоке почування, якого приявність на перший погляд непомітна.

Своєрідність української вдачі можемо зрозуміти найкраще через порівняння її з основним характером німецької духовости. »Своєрідність німецького думання — каже Павль Менцер у своєму творі про суть німецького духа²²⁾ — можна без сумніву найкраще розглянути на прикладі німецької філософії. Характеристичною для неї є віра в систему, переконання, що всю дійсність можна втиснути в схему понять. Ця наївна віра у всесильність поняття виступає найвиразніш у Христіяна Вольфа, який свято переконаний у тому, що в межах нашого знання, наших вчинків і вражінь розум може видвигати різні питання і давати на них задовільну відповідь. Ціле наставлення до життя мусить бути диктоване розумом, усі рішення під безпосереднім впливом почувань є заборонені. •Немає сумніву, що таким способом життя тратить у великій мірі на своїй вартості, але з другого боку не дасться заперечити величність такої спроби системізації нашого духа. Історично взяла філософія Вольфа німецьку людину в педантичний вишкіл, що мало також корисний вплив, як стверджує це сам Кант у відомій своїй похвалі для »духа ґрунтовности«.»²³⁾ Якщо ми тепер перед ці видви́гнені Менцером прикмети німецького духа поставимо математичний значок — себто пересунемо їх на протилежну частину системи ординат, отримаємо характеристичні риси української зглядно слов'янської духовости. Про надмірну якусь систематичність і мови бути не може, скоріш дасться ствердити певна безсистемність (Сковорода — філософ без системи), але за те дуже часто геніяльний зрив інтуїції, що несвідомо чи підсвідомо спираючись тільки на могутніх почуваннях творить свої конструкції. Трудно говорити в українців про »духа ґрунтовности«, про вглиблювання в предмет, що зв'язане звичайно з обмеженням

21) Соловйов В.: Сочиненія. Том 8, стор. 425.

22) Paul Menzer: Das Wesen des deutschen Geistes. 1925.

23) Op. cit. Стор. 8.

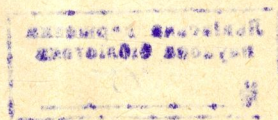

сфери інтересів, натомість на кожному кроці можемо завважити якнайдалше йдуче поширення діяльності, що знову ж силою факту веде до поверховності. Прикладів саме для цієї риси нашої вдачі можна б знайти у великій кількості. Сильні індивідуальності, що скупчуючи свою духову енергію в одному напрямку, могли б дати твори світового масштабу, розгублюють свою енергію — не все примушені зовнішніми обставинами — в різних ділянках і творять речі пересічні або не багато вартніші. Не бачимо розумового, опертого на поняття підходу до теоретичних і практичних питань, а тільки чуттєве схоплення дійсності, вирішування й найтяжших проблем безпосередньо на підставі почувань і нарешті перемішання теорії й практики.

В зв'язку з цими міркуваннями треба хоч короткими словами, узгляднити третю ділянку духового життя, а саме хотіння, волю. Тому, що всі три функції — розсудок, почування й воля стоять між собою в тісній залежності, то перевага першого або другого чинника необхідно впливає і на діяльність третього. Кермована почуттям а не розсудком воля не виказує твердості, витривалості, плановості, а підлягає хитанням змінливих почувань, які в короткому часі попадають з одної екстремі в другу. В результаті бачимо побіч періодів напруженої майже надлюдської активності й захоплення, часи повної пасивності й неоправданої нічим розпуки.

✓ Перевага почуття й панівна роль любові творять перехід до дальшого основного елементу українського світогляду — глибокої релігійності, що є в усіх слов'ян головною складовою частиною їх національно-психічної структури. Численні праці минулого століття підносять як головну рису ментальності не лише теперішніх слов'ян, але раніших і пізніших їх предків власне цю перевагу почувань і роль релігійного чинника в їх духовому житті. Були навіть спроби, підкреслити плястично історичну своєрідність слов'ян через порівняння їх з народами германської та романської групи. Коли представники германської раси відзначаються філософічним наставленням до життя, а романські народи політичним хистом, творять слов'яне в повнім цьому слова значенні плем'я релігійне.

Без огляду на це, чи ця характеристика правильна чи ні, не можна заперечити факту, що всі майже провідні одиниці у слов'янському світі зраджують недвозначно виразну хоча б і різно забарвлену релігійність, яка проявляється у їх творчості, чи то в ділянці гарного письменства чи філософії, чи в плястичному мистецтві. Навіть такі революціонери як Бакунін, Герцен та інші, що згори відкидали всяку віру, були настроєні не менш релігійно, а їх завзяття в боротьбі з релігією було лише відворотною негативною формою релігійного па-

тосу. Атеїзм у Росії це вираз незаспокоєного бажання віри, бажання, яке невдоволене існуючими формами релігії у своїй розпуці відкидає самого Бога.

На цьому загальному тлі показують вияви релігійного життя у поодиноких слов'янських народів різне забарвлення. Українці у своїх переконаннях ніколи не є засліплені, вони не тримаються невилічно самої форми, зовнішніх признаков, а стараються збагнути суть самої віри. Кожен, хто хоч трохи заглибився у духівність українського народу, хто пізнав його рушальні сили, мусить признати, що церковно-релігійний спір, боротьба за зовнішні форми ритуалу така, яка лютувала на Московщині, серед українців взагалі неможлива.

Цікаві та повчальні приклади дає нам українська історія. Коли київська держава з приняттям християнства з Візантії прилучилася до східної церкви і з konieczности попала у вир релігійних суперечок, українські князі свідомо стараються обходити догматичні розбіжності й помимо приналежності до східної церкви і культури зберегти контакт з ворожим заходом. Не маючи найменшого інтересу для догматичних тонкостей, не зважаючи цілковито на гієрархічну залежність від Царгороду посилають вони посольства до німецьких цісарів, до пап, приймають та обдаровують прислаників з заходу, входять в родинні зв'язки з католицькими князями та панами, одним словом вони творять сприятливі умови для пізніше актуальної ролі України, як посередника між сходом і заходом Європи. Що правда у XVI і XVII віках розгоріла релігійна боротьба теж на українських землях. Але й тепер спір між прихильниками православ'я і унії служив лише гаслом для велетенського змагання двох світоглядів, східньо-консервативного та західньо-поступового, що крім релігії охоплювали цілий ряд інших чинників як національне наставлення, політичну та культурну орієнтацію. Також і в сучасності не творить церковна приналежність майже ніякої перешкоди у зрештою важкому співжитті українців між собою. Виходячи із свого надто сильного індивідуалістичного заложення, використовують українці кожную нагоду для розрахунків з противниками, одначе релігійне почуття глибоко закорінене в душі має таку пошану, що нікому навіть на думку не прийде робити з нього предмет взаємних спорів. Український Сократ Сковорода, якого духове обличчя відзеркалює доволі вірно характеристичні риси національно-психічної вдачі українського народу, дає цьому релігійному наставленню простий може занадто ясний вираз словами: »Языческое кумирницы или капища суть тожь храмы Христового учения і школы; въ нихъ и на нихъ написано было премудрѣйшее и блаженнѣйшее слово, γνῶθι σεαυτόν, nosce te ipsum«. (»Поганські

храми та ідоли були також ознаками християнської віри, на яких стояло написане святе і мудре слово: Пізнай самого себе.»²⁴⁾

На думку Сковороди Бог виявив не тільки християнам і жидам свою правду, а в рівній мірі також і поганам. Таксамо мораль не можна вважати за монополію християнського світу, бо вона знаходить визначних представників також і серед античних народів. Універсальність, пошана перед кожним глибоко відчутим релігійним патосом, терпимість супроти прихильників іншої віри, зацікавлення не формою а в першу чергу змістом церковної догми — ось характеристичні риси українського духа на релігійному полі.

Я спробував у моїх міркуваннях представити головні елементи українського світогляду у їх найважливіших виявах, не запускаючись цілковито в їх оцінку з історичного або психологічного становища. На це не дозволяє розмір цієї праці, бо правильна оцінка зайняла б безперечно більше місця як саме представлення головних рисів духового обличчя. Тільки кількома словами хочу натякнути, що поодинокі складові частини національної вдачі, які на перший погляд можуть нам бути симпатичними та видаватись навіть корисними, при зрілішій розвазі виявляються як дуже небезпечні для долі народу явища. Надмірний ідеалізм, що цілковито не оглядається на вимоги дійсности, — непогамований індивідуалізм, що відкидає всякий авторитет, заперечує значення традиції, а власні інтереси ставить вище від добра спільноти, — перевага чуттєвості над розсудком, — ба навіть це в нинішніх часах дуже популярне прив'язання до землі, до скиби, а наслідком цього домінуюча ролія селянства в складі українського громадянства — це назагал беручи поважні хвороби, які при несприятливих умовах можуть довести до катастрофи.

Безперечно, коли візьмемо останній приклад, маємо право думати, що перевага хліборобського стану з цілим його питомим способом думання дає цілій спільноті підстави стабільности, забезпечує її від несподіваних криз, запевнює фізичний розвиток громадянства і. т. п. Можна б навести багато інших корисних моментів цього хліборобського наставлення, але з другого боку ніхто не заперечить існування цілої низки шкідливих наслідків цього одностороннього складу української спільноти. Брак рухливості духової і фізичної, так потрібної для усяких купецьких трансакцій, був причиною, що вся майже торгівля перейшла в чужі руки на наших землях, що знову було причиною відчуження наших міст і. т. д. Це

²⁴⁾ Разговоръ дружескій о душевномъ мирѣ. Сборникъ Х. И. Ф. О. Том VII, стор. 94.

тільки одна сторінка що правда дуже важна, але таких моментів можна б знайти значно більше.

З таких і подібних дослідів випливає як дальший крок намагання, усунути вогнище хвороби або що найменше унешкідливити її чинність в народнім організмі, а це можна досягнути пляновим, наставленим на далекі цілі вихованням.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einleitenden Bemerkungen über die Möglichkeit einer solchen Problemstellung werden die Grundzüge der psychisch-nationalen Struktur der Ukrainer, die in ihrer Weltanschauung ihren äußeren Ausdruck erhalten, zur Darstellung gebracht. An erster Stelle steht Blut und Boden, also die Verbundenheit mit der Scholle und das rassische Bewußtsein anderen Bewohnern ihres Volksgebietes gegenüber. Ein ausgesprochen idealistischer Zug, der jedoch wenig Verständnis für richtige Erfassung der objektiven Wirklichkeit zuläßt, die persönlichkeitsbetonte Einstellung als Bindeglied mit der westlichen Kultur im Gegensatz zur russischen Welt, das starke Überwiegen des Emotionalen über das Rationale und die Rolle der Liebe in allen Erscheinungen des privaten und öffentlichen Lebens, schließlich tiefe, nicht auf äußere Formen, sondern auf das Wesen des Glaubens gerichtete Religiosität — das sind in großen Zügen die Grundelemente der ukrainischen Weltanschauung. Ihre Untersuchung und Wertung auf Grund des geschichtlichen Materials ist eine Forderung des gegebenen Augenblicks.

0,60 коп (1986г)

pu 5205

PA 5205

і. Мірчук

Світогляд

Українського

народу